

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ЗМІНИ У РОБІТНИЧОМУ КЛАСІ СРСР У 60-80-ті РОКИ І ДЕВАЛЬВАЦІЯ ЙОГО СУСПІЛЬНОЇ РОЛІ

ДОДОНОВ О. Ф. (Запоріжжя)

Нові політичні реалії після розпаду СРСР викликали гострі дискусії з питань про місце і роль робітничого класу у суспільстві, в ході яких висловлюються різноманітні, часом взаємовиключні точки зору. Діапазон їх досить широкий – від догматичного прагнення уявити робітничий клас як щось застигле, позбавлене внутрішніх протиріч і динаміки, нагородити його месіанським характером, до запозичених у західних політологів концепцій відмови від самого поняття «робітничий клас», «зникнення», «розчинення» його під впливом науково-технічної революції, заперечення «тричленної формули» соціально-класової структури суспільства (робітничий клас, селянство, інтелігенція) і підміни її штучними станами і функціонально-споживчими «кастами» [1].

У цьому зв'язку, здається, важливо простежити динаміку і тенденції розвитку радянського робітничого класу в 60-80-ті роки, що, на нашу думку, вкрай необхідно при розробленні нової концепції соціальної політики і її здійснення.

При аналізі фактичного матеріалу ми керувалися принципами об'єктивності, історизму, соціального підходу, прагнули утримуватися від неправди, не приховувати істини, не давати ніякого приводу запідозрити себе в пристрасі або упередженій ворожості.

Отже, що ж представляв радянський робітничий клас у зазначені роки? Питання не просте. У свій час Герберт Уеллс, що зараховував себе до еволюційних колективістів, відзначав, що, зустрічаючи марксистів, він швидко позбувався їх, питаючи, «із кого ж складається пролетаріат?». «Ніхто, – писав Г. Уеллс, – не міг відповісти: цього не знає жодний марксист» [2].

З тих пір промайнуло чимало часу. Але й недавно навіть навчений життєвим досвідом академік признавався, що він не може по науковому пояснити поняття «робітник» при соціалізмі [3].

Дійсно, суспільствознавці поки що не прийшли до єдиної думки у визначенні поняття «робітничий клас». Проте ми не можемо їм дорікнути в тому, що вони зовсім не займалися з'ясуванням сутності радянського робітничого класу. Досліджуючи генетичні корені і розвиток пролетаріату, історики, філософи і

політологи виявили хибність точок зору, що існували в 60-70-ті роки, про злиття трудящих класів при будівництві соціалізму і їхнього повного зникнення на стадії зрілого соціалізму, безкласовий характер радянського суспільства, спробували зазначити зміни в соціальній природі радянського робітничого класу. У працях цілого ряду дослідників говориться про його склад, межі, характерні риси і особливості розвитку, містяться визначення робітничого класу радянського суспільства. До числа таких робіт варто віднести книги І.С.Ворожейкіна, А.О.Амвросова, С.І.Смірнова, В.С.Семенова, Д.З.Мутагірова, А.О.Когтевої, колективні праці, статті і брошури багатьох інших суспільствознавців [4].

Невдачі названих та інших дослідників у формулюванні визначення категорії «радянський робітничий клас» породжені, на нашу думку, їхнім прагненням з'єднати реалістичний погляд із прагматичним. Вони намагалися додати робітничому класу державного, деформованого соціалізму риси ідеального робітничого класу, нібито побудованого в Радянському Союзі розвинутого соціалізму. Бажане видавалося за дійсне. Прагнення заглянути в майбутнє і створити еталонну модель соціалістичного суспільства, робітничого класу здається природним і небезкорисним. Адже таке суспільство будується не стихійно, а свідомо і цілеспрямовано. Але робити це потрібно на основі об'єктивної реальності, наукового аналізу дійсного стану робітничого класу й інших соціальних груп і прошарків населення.

У аналізований час середньорічна чисельність робітників збільшилась з 46,3 млн. у 1960 р. [5] до 78,7 млн. чоловік у 1989 р. [6]. Питома вага їх у загальній масі зайнятих у суспільному господарстві зросла за цей період із 55% [7] до 62% [8]. Робітничий клас став найчисленнішою соціальною групою. Збільшення кількості робітників відбулося у всіх галузях народного господарства. Якщо в 1960 р. у промисловості нараховувалося 16,7 млн. робітників, то в 1989 р. – 29,7 млн., або в півтора рази більше; у будівництві – відповідно 5,4 млн. і 10,2 млн., або в два рази більше; на транспорті й у зв'язку – 5,6 млн. і 8,2 млн., або в півтора рази більше. У два рази збільшилась чисельність робітників у торгівлі і

суспільному харчуванні, матеріально-побутовому постачанні, організаціях збуту і заготівель; у два з половиною рази – у житлово-комунальному господарстві, невиробничих видах побутового обслуговування населення (охороні здоров'я, народній освіті, культурі, мистецтві, науці і науковому обслуговуванні). Зросла їхня чисельність і в інших галузях народного господарства [9].

Майже половину промислових робітників (у 1960 р. – 44%, у 1985 р. – 46%) складали жінки. Серед робітників шкіряної, хутряної і взуттєвої промисловості їх було 69%, текстильної – 70%, швейної – 89% [10].

Швидко росла чисельність робітників не тільки європейської, але й азійської частини країни, у районах Сибіру і Далекого Сходу. Помітно змінився робітничий клас союзних республік.

Найбільш значним був чисельний ріст робітників у Росії, Україні, Казахстані, Узбекистані, Білорусії. Наприкінці 80-х років 56,6% усіх робітників було зосереджено в Росії, 17,7% – в Україні, 13,8% – у Білорусії, Узбекистані, Казахстані, 11,9% – у всіх інших республіках [11].

В Узбекистані, Казахстані, Азербайджані, Молдавії, Киргизії Таджикистані, Туркменії і деяких інших республіках децю збільшилася питома вага робітників корінної національності. Водночас, у ряді галузей промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку республік Середньої Азії, Закавказзя, Прибалтики частка робітників корінної національності залишалася незначною [12]. Просліджується тенденція до зростання національної неоднорідності республіканських рядів робітничого класу. Це потребувало всебічного урахування специфіки, запитів і потреб національних груп робітників, зважених підходів у проведенні серед них соціальної і національної політики. На жаль, місцеві органи влади найчастіше це нехтували. Тому не випадковим було те, що в умовах наростання кризових явищ у суспільстві наприкінці 80-х років, активізації діяльності націоналістичних сил, цілі колективи робітників у Вірменії, Азербайджані, Грузії, Молдавії, прибалтійських і інших республіках виявилися урешті-решт вірусом шовінізму і сепаратизму.

Тривалий час швидкий кількісний ріст робітників визначався екстенсивними чинниками розвитку економіки. Водночас, механізація й автоматизація виробництва призвели в 70-ті роки до згасання темпів росту частки робітників у складі зайнятого в народному господарстві населення країни. Більше того, результатом інтенсифікації виробництва, введення нових

методів господарювання стало зменшення в другій половині 80-х років чисельності робітників у промисловості, будівництві, на транспорті, у зв'язку і деяких інших галузях [13]. На це вплинули також розрив економічних зв'язків між промисловими підприємствами союзних республік, поява безробітних, масова міграція населення, відтік кваліфікованих робітників із державних підприємств і організацій у кооперативи й акціонерні товариства.

У найближчому майбутньому кількісний ріст робітничого класу в Росії, Україні й інших країнах СНД, цілком ймовірно, не припиниться. Він продовжиться в результаті розвитку сучасних галузей виробництва, розширення сфер обслуговування. У перспективі, у міру зростання продуктивності праці, можлива не тільки стабілізація чисельності робітників, але й абсолютне скорочення зайнятих у матеріальному виробництві. Тут ми поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що збільшення чисельності робітничого класу і його частки в складі населення не може бути загальною закономірністю розвитку соціально-класової структури суспільства [14].

У досліджуваній час іншими стали соціальні джерела поповнення робітничого класу. У 60-70-ті роки основний приплив робітників продовжувався за рахунок вихідців із села. Це вело до того, що робітничі колективи ставали на деякий період «менш пролетарськими за складом, ніж колись». Зниження темпів росту робітничого класу, а потім зменшення його чисельності, викликане формуванням науково-індустріального виробництва, призвело до того, що у 80-ті роки поповнення трудових колективів стало здійснюватися городянами, як правило, за рахунок молоді з власного робітничого середовища і незначної частини дітей службовців і спеціалістів.

Кількісний ріст робітників супроводжувався підвищенням їхнього загальноосвітнього рівня, що виступає основою й умовою формування кваліфікованих кадрів. У Москві, Ленінграді, Волгограді, Воронежі, Ростові, Томську, Ярославлі, Києві, Харкові, Дніпропетровську, Мінську, Ташкенті й інших значних індустріальних центрах прискореними темпами зростала чисельність робітничих головних професій – таких, як оператори, наладчики, апаратники, машиністи, слюсарі і електрослюсарі, електрозварювальники, газозварювальники. Удосконалювалася підготовка робітників для створення й експлуатації нової техніки, автоматизованих виробництв із застосуванням комп'ютерів, роботів, мікропроцесорних засобів і гнучких технологій.

Розвиток науково-технічного прогресу призвів до формування в структурі робітничого класу передових соціальних прошарків, збільшення кількості «робітників-інтелігентів», що за характером праці, рівнем освіти, культури, способу життя наближаються до «інтелігентів-робітників», зайнятих обслуговуванням складної техніки і технології. У 1980 р. на робочих місцях трудилося 1,9 млн. спеціалістів із середньою фаховою освітою, у 1985 р. – 3,8 млн., а в 1989 р. – 5,2 млн. Крім того, на робітничих посадах було зайнято в 1980 р. – 203 тис., у 1985 р. – 484 тис., у 1984 р. – 734 тис. спеціалістів із вищою освітою [15]. За дипломами вони були, як правило, інженерами, педагогами, культурно-освітніми працівниками. Основна маса інженерів і техніків, що працювали в якості робітників, знаходилася в Росії, Україні, Казахстані і Білорусії. Багато хто з них були вихідцями із робітничих сімей, що, отримавши середню і вищу освіту, через деякий час повернулися з групи службовців (інтелігенції) у ряди робітничого класу.

У цілому підйом культурно-технічного рівня робітників поступався темпам і масштабам їхнього кількісного росту. За словами І. К. Пантіна, практично ми входимо в епоху НТР із старим робітничим класом, що на Заході відповідав би (за мінусом культури праці і трудової моралі) періоду 60-х років минулого сторіччя [16].

Частка робітників у промисловості, що виконували роботу вручну (при машинах і механізмах і не при машинах і механізмах), скоротилася з 54,5% у 1959 р. до 32,2% у 1987 р. [17]. Водночас, у середині 80-х років у народному господарстві СРСР вручну працювало біля 50 млн. чоловік, у тому числі понад 56% зайнятих у будівництві, 35% – у промисловості. У шахтах вугільної промисловості вручну виконували роботу майже 48% робітників, у скляній і фарфоро-фаянсовій – 47%, у харчовій – 46%, у поліграфічній – 42%. Особливо багато ручної праці залишалося в промисловості Вірменії, Грузії, Туркменії, Азербайджану, Киргизії (40-36%), у будівництві Вірменії, Азербайджану, Казахстану, Узбекистану, Грузії (66-57%) [18].

Не стали повсюдним явищем благодатні зміни в умовах праці і в другій половині 80-х років. З цілого ряду професій (комірники, вантажники, фасувальники, підсобні робітники й ін.) продовжувався ріст зайнятих працею вручну. До кінця 80-х років практично не змінилася чисельність робітників, зайнятих на роботах із важкими, шкідливими, особливо важкими й особливо шкідливими умовами праці. Пільгами

і компенсаціями за роботу в цих умовах користувалися більше половини робітників промисловості, із яких одну третину складали жінки [19]. Виконання робітниками важких ручних і малокваліфікованих робіт протягом тривалого часу не дозволяло їм проявити свої здібності. негативно позначалося на рості їх загальноосвітнього і фахового рівня, стані здоров'я, собі життя.

Особливо негативно відбилася на матеріальному і морально-психологічному стані робітників зниження темпів росту і рівня їхніх реальних прибутків, що проходило з другої половини 70-х років. Зрівнялівка в оплаті праці, погане харчування і лікування, ріст цін негативно впливали на робітників та інших трудящих, викликали підвищену плінність кадрів, падіння трудової і виробничої дисципліни, загальне невдоволення. Деякі з них перетворювалися або в «роботягу», котрому, «де б не працювати, аби не працювати», або в «ділягу», для якого головне – «схопити рубль найдовший» [20]. Не відбулося змін на краще в цьому плані й у наступні роки. Як показали соціологічні дослідження, трудовий потенціал робітників наприкінці 80-х років використовувався в середньому на 50-60%, а інженерів і вчених і зовсім – на 30-40% [21].

З другої половини 80-х років йде тенденція посилення середкласових розходжень робітників. Позначилися нові процеси у відношенні їх до форм власності, у сфері праці і керування виробництвом, державними і суспільними справами. Зокрема, введення на підприємствах і в об'єднаннях держрозрахунку, орендного підряду викликало нову диференціацію між трудовими колективами з можливості використання засобів виробництва, що призвело до їхньої поляризації за ступенем економічного і соціального розвитку, породило корпоративний, регіональний і національний егоїзм.

Усе більш стали виявлятися розходження між соціальним «ядром» робітничого класу і його «периферією» [22]. У структурі робітничого класу з'явилися нові прошарки робітників, що працювали в кооперативах за сумісництвом, а також у підпільних цехах і виробництвах на ділків тіншової економіки. На виниклих змисаних підприємствах і фірмах утворився особливий прошарок найманих робітників, що створювали додаткову вартість для іноземних власників вкладеного капіталу. Такі робітники одержували найчастіше більш високу зарплату, ніж на звичайних радянських підприємствах, проте вони змушені були виконувати встановлені в цих фірмах жорсткі вимоги і режим праці.

Своєрідне становище в структурі робітничого

класу займали також його науково-виробничий ряд; робітники-контролери; молоді люди, що не вступили до вузу після закінчення школи й улаштувалися на підприємства до чергових вступних іспитів; робітники, що знаходилися на грані звільнення в зв'язку з удосконалюванням технології, механізацією й автоматизацією виробництва, закриттям нерентабельних підприємств; робітники-керівники. Останні формувалися з бригадирів, голів рад трудових колективів, депутатів Рад народних депутатів, керівників партійних, профспілкових та інших громадських організацій, органів суспільного самоврядування, що мали можливості робити більший вплив, ніж інші трудящі, на управління виробництвом, державними і суспільними справами.

Значною мірою розходження між робітниками були пов'язані з рівнем технічної оснащеності виробництва, регіональними особливостями. Скажімо, у промисловості Ленінграда в другій половині 80-х років було зайнято біля третини ленінградських трудівників. Її базою були майже 500 виробничих, науково-виробничих об'єднань, комбінатів і окремих підприємств. Ленінградці робили промислової продукції стільки, скільки Грузія й Азербайджан, разом узяті. Приблизно 1600 найменувань продукції поставлялося більш ніж до 100 країн світу, у тому числі до багатьох розвинених капіталістичних держав [23].

Навіть на одному підприємстві, в одному цеху робітники відрізнялися не тільки за умовами і характером праці, але і за рівнем освіти, кваліфікації, організованості, дисципліни, політичної культури, розміром зарплати і т.д. Але усі вони були покликані займатися виробництвом матеріальних цінностей, що виступають показником суспільного прогресу.

Проте, у силу тих або інших причин, далеко не усі робітники були активними прихильниками ефективної праці і якісного оновлення життя на гуманістичних засадах. Серед них було чимало пасивних і байдужих людей. Позитивні тенденції економічного і соціального розвитку відстоювали, насамперед, висококваліфіковані, політично освічені кадрові робітники індустріального ряду робітничого класу, робітники-інтелігенти. Особистим прикладом у праці та громадському житті благотворно впливали на інших робітників й інші категорії населення [24]. Робітники прагнули краще осмислити свою соціальну роль, усунути перепони, що заважають їм продуктивніше працювати і краще жити.

У ході соціологічного дослідження, проведеного співробітниками Інституту економіки

промисловості АН України на 17 шахтах об'єднання «Донецьквугілля», основними причинами масових страйків у 1989 р. респонденти вважали: дефіцит найважливіших продовольчих і промислових товарів (86%), заробітну плату, що не відповідає витратам праці (79%), малу за тривалістю відпустку (62%), незначний розмір пенсії (56%), високі ціни на продовольчі і промислові товари (41%), погані житлові умови (41%), конфліктні відносини між адміністративно-управлінським апаратом і робітниками (38%), недотримання принципу соціальної справедливості (32%). Виділяючи «болючі точки» соціальної напруженості в трудових колективах, слід зазначити також вкрай незадовільний стан організації й умов праці, техніки безпеки [25]. Наявність у суспільстві «подвійної моралі», розбіжності між тим, що люди бачили в реальному житті, і тим, що говорилося на лекціях, по радіо і телебаченню, писалося в газетах. Не випадково, у ході соціологічного опитування наприкінці 80-х років на комбінаті «Запоріжсталь», у виробничому об'єднанні «Запоріжтрансформатор», на деяких інших підприємствах і організаціях Запоріжжя тільки один із п'ятих опитаних заявив, що він охоче і зі своєї ініціативи відвідував ідеологічні заходи [26].

На підставі сказаного можна прийти до висновку, що страйки шахтарів, підйом робітничого руху були наслідком тривалого оголення соціальних «тилів»; відсутності реальних змін на краще; втрати у людей віри в можливість якісного перетворення життя, довіри до партійних організацій, господарських керівників, уряду країни і ЦК КПРС; диктату міністерств, відсутності належної відповідальності в радянських, господарських керівників за вирішення проблем, що накопичилися, належної наполегливості партійних комітетів у вирішенні багатьох життєво важливих питань. Цим пояснюється і спектр вимог шахтарів, що страйкували у 1989-1991 роках: від збільшення норми виділення мила до відставки уряду і президента країни, націоналізації майна КПРС і створення своєї робітничої партії.

Отже, в досліджуваній період радянський робітничий клас являв собою єдність загального й особливого, неоднорідну, динамічну соціальну спільність, тісно пов'язану з іншими соціальними групами і прошарками, суспільними процесами. У його структурі відбулися глибокі кількісні і якісні зміни, сформувався різноманітний професійно-кваліфікаційний, соціальний, національний, демографічний ряди і групи. Водночас роки деформації соціалізму, що йшла і зверху, і знизу, недооцінка або нерозуміння

партійними і державними керівниками ролі робітничого класу в житті суспільства призвели до того, що багато робітників змушені були займатися важкою фізичною працею, мали низький загальноосвітній рівень, відсторонилися від вирішення виробничих і суспільних питань, відчували серйозні матеріальні труднощі.

Вищесказане дозволяє нам констатувати, що радянський робітничий клас 60-80-х років був найбільш численною групою людей, зайнятих у суспільному господарстві країни, що працювали за наймом на державних підприємствах, були пов'язані з державною формою власності, займалися переважно фізичною працею в сфері матеріального виробництва й одержували за неї певну грошову винагороду. У силу свого об'єктивного стану робітничий клас був основним виробником матеріальних благ, носієм ідеалів соціальної справедливості, гуманних форм організації суспільно-політичного життя на колективістських, соціалістичних засадах.

Разом із руйнацією Радянського Союзу виявився розколотим і ізольованим по національних «квартирах» колись потужний радянський робітничий клас. В усіх нових державах, що утворилися на базі колишніх радянських республік, він відчуває на собі негативні наслідки політики капіталізації громадського життя в її примітивних і варварських формах. Робітників відтискують від влади, залякують, підкуповують, принижують.

Створивши клуб молодих мільйонерів, Г. Стерлігов говорив: «Мені дорікають: «Як вам не соромно! Як ви можете створювати клуб мільйонерів у нашій голодній країні! Подивіться, як живуть робітники!» Та нецікаво мені, як вони живуть... Подобається жити у злиднях – заради бога. Подобається бути рабами – жалюгідний раб гідний свого пана... Так що нехай до нас приходять і робітники. А для початку нехай звільняться з заводу, на якому з них роблять тварин. Взагалі дорослі мужики не заслуговують на співчуття, якщо живуть, як тварини». Як справедливо зазначає А. Жукова, можна складати словник: манекени, раби, тварини, люмпени, бидло... Мерзенна образа, доповнена не менш мерзенним обманом, уже викритим: мільйони робітників не зможуть скористатися запрошенням – «нехай до нас приходять!» [27].

Насильницька приватизація, названа в народі «прихватацією», економічна і культурна деградація народів, непомірне зuboжіння трудящих, ріст злочинності, моральне розтління молоді, наростання соціальних антагонізмів, вибух шовінізму, націоналізму і вандалізму переконують робітників у тому, що їх жорстоко

обдурили в ході так званої «горбачовської перебудови» і «ельцинської демократизації», що вони ще в більшій мірі стали безправними «гвинтиками», цілком і повністю залежними від «хитрюги-директора», корумпованих чиновників, компрадорської і іноземної буржуазії.

У сформованій суспільно-політичній ситуації ми можемо нині говорити тільки про робітничий клас Росії, України, Казахстану, інших країн ближнього зарубіжжя. Якщо спробувати відповісти на запитання, що ж представляє собою сучасний робітничий клас цих держав, то можна, здається, відзначити, що – це люди, які працюють за наймом на державних, акціонерних, кооперативних, приватних і інших підприємствах, пов'язані з різноманітними формами власності, займаються переважно фізичною працею в сфері матеріального виробництва й одержують за неї грошову винагороду за розсудом роботодавця. Але як і раніше, робітничий клас будь-якої із держав, що утворилися після розпаду СРСР, є основним виробником матеріальних цінностей і носієм гуманних форм організації громадського життя.

Діалектика розвитку суспільства така, що чим більш складне і великомасштабне завдання перед ним постає, тим більша соціальна активність його членів потрібна. Життя усе більш переконує, що позитивні зміни у суспільстві неможливі без опори на живу творчість робітників та інших трудящих, без засвоєння і використання накопиченого ними досвіду демократичних перетворень, без відмови як від віджилих старих, так і від надуманих у службових кабінетах вітчизняними чиновниками, і привнесеними в нашу дійсність з інших країн далеко не цивілізованих «нових» суспільно-політичних структур, форм і методів життєдіяльності.

Для переходу від індустріального типу виробництва до науково-індустріального, спроможного забезпечити швидкий і гармонійний розвиток країни, необхідні робітники іншої якості – робітники-творці, що відрізняються високою свідомістю, дисципліною, активністю й ініціативою. Але люди, адекватні вимогам автоматизованого виробництва, не можуть сформуватися при існуючому низькому рівні добробуту і культури. Подолання відчуженості робітників від засобів виробництва, від влади, від участі в розподілі матеріальних благ повинно дозволити домогтися переходу від залишкового до пріоритетного принципу розподілу засобів на соціальні потреби, розвитку у робітників почуття господаря виробництва і суспільства, особистої зацікавленості і відповідальності за успіх справи. По мірі зростання

матеріальної заможності і культурного рівня робітників, на передній план їхніх інтересів усе більше будуть виступати питання наповнення праці творчим змістом, прагнення роботи за покликанням, соціальна зрілість і політична культура.

Девальвація ролі робітничого класу, як визначає практика, суворо карається життям, веде до загострення кризових явищ. Тому першорядне

завдання робітників у ситуації, що створилася, вбачається нами у їхній консолідації з усіма справді демократичними силами і прийнятті ними необхідних заходів щодо припинення руйнації економічного потенціалу, відновлення гарантованих соціальних прав і свобод, установлення справжнього народовладдя, відродження дружби між народами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заславская Т. О стратегии социального управления перестройкой // Иного не дано. – М., 1988. – С. 13-17; Рывкина Р. В. Советская социология и теория социальной стратификации // Постигание: Социология. Социальная политика. Экономическая реформа. – М., 1989. – С. 33; Старков Е. Новые элементы социальной структуры // Коммунист. – 1990. – № 5. – С. 35-36.
2. Уэллс Г. Россия во мгле // Собр. соч.: В 15 т. – М., 1964. – Т. 15. – С. 34.
3. Петровский А. Простой вопрос // Коммунист. – 1990. – № 3. – С. 5.
4. Ворожейкин И. Е. Об изучении некоторых вопросов развития советского рабочего класса // Вопросы историографии рабочего класса СССР. – М., 1970. – С. 45; Ворожейкин И. Е. Очерк историографии рабочего класса СССР. – М., 1975; Ворожейкин И. Е., Сенявский С. Л. Рабочий класс — ведущая сила советского общества: (Вопросы методологии и историографии). – М., 1977; Амвросов А. А. Социальная структура советского общества. – М., 1975. – С. 22; Смирнов С. Н. Научно-техническая революция и рабочий класс при социализме // Соревнование двух систем. Экономика социализма и всемирное хозяйство. – М., 1975. – С. 217; Семенов В. С. Диалектика развития социальной структуры советского общества. – М., 1977. – С. 59; Мутагиров Д. З. Социалистический рабочий класс. – Л., 1982. – С. 57; Когтева А. А. Социализм и рабочий класс. – М., 1984. – С. 32; Власть труда и труд власти // Рабочая трибуна. — 1990. – 27 июня; Гордон Л. А. Против государственного социализма: возможности рабочего движения: (Взгляд из лета 1990 г.) // Политические исследования. – 1991. – № 1. – С. 67-79.
5. Труд в СССР. Статист. сб. – М., 1988. – С. 45.
6. Народное хозяйство СССР в 1989 г.: Статист. ежегодник. – М., 1990. – С. 52.
7. Труд в СССР... – С. 26, проценты подсчитаны автором.
8. Народное хозяйство СССР в 1989 г. ... – С. 48, проценты подсчитаны автором.
9. Труд в СССР ... – С. 45; Народное хозяйство СССР в 1989 г. ... – С. 52; данные увеличения численности рабочих высчитаны автором.
10. Труд в СССР ... – С. 106.
11. Труд в СССР... – С. 46; Народное хозяйство СССР в 1989 г. ... – С. 52, показатели увеличения высчитаны автором.
12. Труд в СССР ... – С. 20-25.
13. Народное хозяйство СССР в 1989 г. ... – С. 52.
14. Социалистическое общество на современном этапе: О закономерностях и характерных чертах развитого социализма. – М., 1985. – С. 187.
15. Народное хозяйство СССР в 1989 г. ... – С. 62, 63.
16. Пантин И. Рабочий и власть: между прошлым и будущим // Рабочая трибуна. – 1990. – 17 июля.
17. Труд в СССР ... – С. 250.
18. Там же. – С. 252, 253, 256.
19. Народное хозяйство СССР в 1989 г. ... – С. 54.
20. Полешко-Полесский О. Социалистическая дисциплина труда // Коммунист Советской Латвии. – 1985. – № 6. – С. 52.
21. Бузгалин А., Колганов А. К социализму – с надеждой // Диалог. – 1990. – № 2. – С. 24.
22. Гордон Л. Л., Назимова А. К. Рабочий класс СССР: тенденции и перспективы социально-экономического развития. – М., 1985. – С. 62-72; Клопов Э. В. Рабочий класс СССР: (Тенденции развития в 60-70-е годы). – М., 1985.
23. Ленинград. – Л., 1986. – С. 9.
24. Сауткина В. А. Рабочий лидер: кто он? – М., 1991.
25. Из виступу П. М. Симоненка на республіканській науково-практичній конференції 23 травня 1991 р. в м. Денешьку.
26. Додонов А. Ф. КПСС и рабочий класс в общественно-политической жизни страны (60-80-е годы). – Москва-Запорожье, 1990. – С. 86.
27. Жукова А. Кто ты, рабочий 92-го? // Правда. – 1993. – 14 января.

SUMMARY

QUANTITY AND QUALITY CHANGES IN THE ENVIRONMENT OF THE WORKING CLASS IN THE USSR DURING 60-80S AND DEVALUATION OF ITS SOCIAL ROLE

Dodonov O. (Zaporizhya)

The article is based on the humanistic approach which claim on the critical assesment of all written works which deal with the mentioned problem. The author is assesing the research results of his predecessors, but, simultaneously, touched upon the definition of the notion «worker», showed the dynamics of the develop ment of the Soviet working class during 60-80s, defined its characteristics, analyzed the reasons of the devaluation of its role and showed the methods of the solution of this problem.

РЕЗЮМЕ

КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ И КАЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РАБОЧЕМ КЛАССЕ СССР В 60-80-е ГОДЫ И ДЕВАЛЬВАЦИЯ ЕГО ОБЩЕСТВЕННОЙ РОЛИ

Додонов А.Ф. (Запорожье)

В основу статьи положен гуманистический подход, предусматривающий критическое переосмысление всего написанного по исследуемой проблеме. Не преуменьшая заслуг своих предшественников, автор вновь коснулся определения «рабочий», показал динамику развития советского рабочего класса в 60 – 80-е годы, определил его характерные черты, проанализировал причины девальвации его роли, намечил пути выхода из создавшегося положения.

ЗАКАРПАТТЯ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

КУЛЯ Ф.А. (Ужгород)

Переднь ХХ століття як у Європейській, так і у світовій історії був політично зрадикалізованим і проходив у геополітичному протиборстві між державами, ворожнечі і воєн. У цих протиборствах за переділ світу старі імперії зникали (Австро-Угорська), а нові, як більшовицька виникали, яка розпалася у кінці 80-х років.

Закарпаття, яке входило у ХХ столітті до Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини і колишнього радянського Союзу, було нічим іншим, як гральною картою на Карті Європи. Звичайно, що ці політичні перипетії навколо Закарпаття не пройшли мимо вчених – істориків, публіцистів, в тому числі і німецькомовних.

З-поміж багатьох праць назвемо лише окремі, найбільш відомі.

У 1900 році у Відні виходить у п'яти томах монографія: «Австро-угорська монархія!» – «Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 1900» [1].

У п'ятому томі цієї монографії «Верхня Угорщина» – «Oberungarn» (тодішня назва Закарпаття – Ф.К.) подається не тільки географічне розташування краю, але й адміністративний поділ, соціальний, економічний та культурний розвиток, його інфраструктура на кінець ХІХ століття в історичному аспекті. У цьому ж томі подається також етнічний склад населення, його етнокультура в контексті поліетнічності. Цікаві сторінки історії заснування міст Ужгорода, Мукачева, Берегова, Хуста, Виноградова, як і окремих селищ і сіл: Великого-Березного, Тур'я Реміт, Чинадієва, Сваляви, Волівця, Іршави, Довгого, Рахова, Чопа та інших.